

Szmodis Jenő

A sajtószabadság elvének történeti és antropológiai vonatkozásairól

Historical and Anthropological Aspects of the Freedom of the Press

Összefoglalás

A tanulmány röviden áttekinti a magyar médiastuktúra kialakulásának körülményeit. Hangsúlyozza, hogy a mai magyar struktúra a kommunizmusból veszi eredetét, amikor az MSZMP Agitációs és Propaganda Osztálya gyakorolt teljes ellenőrzést a sajtó egésze felett. A struktúrát később a piaci logika sem formálta át lényegesen, mert az új tulajdonosok feltételezték, hogy a korábbi olvasók (fogyasztók) politikai orientációja változatlan, így nem cserélték le a kipróbált utat egy ismeretlen stratégiára. Rámutat arra, hogy a sajtóprivatizációt az elmúlt két évtizedben a szocialista kormányok irányították, ami meghatározta a privatizált média irányultságát is. Hangsúlyozza, hogy a sajtószabadság elve 18–19. századi eredetű, így a sajtószabadság mai értelmezésekor tekintettel kell lenni az újabb társadalmi és tudományos fejleményekre is: a tömegdemokráciák kialakulására, a monopolisztikus nemzetközi sajtóbirodalmak létrejöttére és az emberi befolyásolhatósággal kapcsolatos újabb szociálpszichológiai eredményekre (lásd Asch, Milgram). A szerző a sajtó-

DR. SZMODIS JENŐ PhD, egyetemi adjunktus, ELTE Állam- és Jogtudományi Kar (szmodisj@t-online.hu).

Szmodis Jenő – A sajtószabadság elvének történeti és antropológiai vonatkozásairól

tó valódi szabadságának és a tájékoztatás kiegyensúlyozottságának érdekében a sajtó civil kontrolljának (tehát nem politikai vagy kormányzati erősítését tartja kívánatosnak).

Summary

The study gives a brief review of the conditions that led to the development of the current structure of the Hungarian media. It is emphasised that the current structure has its roots in the Communist era, when the Department of Agitation and Public Relations of the Communist Party had a exclusive control over the press. Subsequently, the market logic did not bring about essential changes in the structure, because the new owners presumed that the political orientation of the previous readers (consumers) had remained unchanged, and thus they preferred to follow the trodden path instead of making attempts at a new market-strategy. It is pointed out that media-privatization was controlled by Socialist governments in the past two decades, and this fact determined the orientation of the media sold. It is recalled that the principle of the freedom of the press was formulated in the 18-19th centuries, and the current interpretation of the concept should take the subsequent social developments and scientific achievements into consideration: the existence of mass democracies, the monopolistic international media empires, and the new social and psychological discoveries relating to human suggestibility (see Asch, Milgram). In the interest of a genuine freedom of the press and balanced information, the author considers increasing civil (i.e. not political or governmental) control of the press desirable.

A DEMOKRÁCIÁT ÉRINTŐ VESZÉLYEK?

A *Heti Világgazdaság* 2012. márciusi első számában (valamint a *hvg.hu*-n 2012. március 8-án)¹ Vörös Imre professzor, az MTA levelező tagja, volt alkotmánybíró nagy ívű tanulmányában vette vizsgálat alá az elmúlt két év hazai közjogi fejleményeit, jogszabályváltozásait, új törvényeit. Következtetésében a szerző arra hajlik, fennáll a gyanúja, hogy e változások mögött a kormányerők részéről megnyilvánuló, a hatalom kizárólagos birtoklására irányuló törekvések húzódnak meg. Ebben a kontextusban

tárgyalja az írás a Nemzeti Média- és Hírközlési Hatóság elnökének kilenc évre történő kinevezését is, valamint az ezt lehetővé tevő jogszabályi környezet kialakítását. Ha a szerző következtetésével nem is értünk egyet, a tanulmány vitathatatlan érdeme, hogy ismételten ráirányítja a figyelmet a *sajtószabadság* kérdésére. Lehetőséget biztosít továbbá arra, hogy egyfelől áttekintsük a médiaháború lehangoló időszakát követően a hazai sajtóállapotok elmúlt bő két évtizedes alakulását, másfelől vizsgálat alá vegyük az emberre vonatkozó újabb természet- és társadalomtudományi ismeretek alapján a sajtószabadságnak azt az elvét, amely azonban ezen újabb ismeretek hiányában alakult ki és abszolutizálódott a 18. század végétől a 21. század legelejéig.

A Nemzeti Média- és Hírközlési Hatóság elnökének kilenc évre történő kinevezése² egy olyan bonyolult kérdést érint tehát, amely mélyen gyökerezik a rendszerváltás elmúlt huszon-egynéhány éves folyamatában. Talán még abban is egyetérthetünk a szerzővel, hogy e körben nem megfelelő *válasz* született a jogalkotó részéről egy kétségtelenül fennálló *problémára*. Az azonban legalább ennyire nyilvánvaló, hogy egy olyan helyzetre született megkésett és talán vitatható válasz, amely a legtávolabbról sem volt összhangban a demokrácia szellemével és a *valódi sajtószabadsággal*. Ezek az értékek ugyanis a sajtó struktúrájának olyan organikus, a *társadalom spontán fejlődéséből következő kialakulását* feltételezik, amely kevéssé volt jellemző a szocializmusban pártfelügyelet³ mellett kialakított és működtetett, majd lényegében érintetlenül hagyott magyarországi tömegtájékoztatásra.

A szerző tanulmányának második felében helyesen veti fel, hogy az egyes jogszabályok alkotmányosságát nem elkülönülten, hanem összességükben és együttes hatásukban kell vizsgálni, mégpedig annak tükrében, hogy azok elvezethetnek-e a közhatalom kizárólagos birtoklásához. E körben a szerző igen szellemesen, elegánsan és eredeti módon hivatkozik a *monopóliumellenes szabályokra*, amelyek kimondják, „gazdasági erőfőlényben van az, ... aki... tevékenységét a piac többi résztvevőjétől nagymértékben függetlenül folytathatja anélkül, hogy... magatartásának meghatározásakor érdemben tekintettel kellene lennie versenytársainak... vele kapcsolatos... magatartására”.⁴

Csakhogy ez a meghatározás nem csupán a jelenlegi *közjogi átrendezés* vonatkozásában veendő figyelembe, de a Magyarországon a rendszerváltáskor megörökölt, az állampárt által közvetlenül felügyelt és

Szmodis Jenő – A sajtószabadság elvének történeti és antropológiai vonatkozásairól

formált médiastruktúrára is, amely nagyobb részben ellenpólusát képezte az 1990-ben demokratikusan megválasztott közhatalomnak. Sőt – emlékezzünk vissza –, e struktúra kifejezetten deklarálta is azt az egyébként távolról sem igaz tételt, hogy a sajtó természetéből adódóan ellenzéki. És ezen a ponton rá kell mutatnunk, hogy az új sajtószabályozás kérdésének helyes és pontos értékelése szempontjából feltétlenül szükséges tekintetbe venni a *szabályozás tárgyának* számító magyarországi média elmúlt húszéves történetét. Természetesen ennek a szociológiai tényalapnak a figyelmen kívül hagyásával is belekezdhetünk formál logikai fejtegetésekbe a sajtószabadság helyzetéről. Ez esetben valószínűleg azt kell majd belátnunk, hogy minden szokatlan és talán nem is feltétlenül kívánatos jogi jelenség ellenére – tényleges cenzúra hiányában – a sajtó Magyarországon *formálisan szabad*. Ha azonban kérdéseinket nem légtüres térben kívánjuk megválaszolni, hanem a társadalmi valóság tényleges összefüggésrendszerében – amiként Vörös Imre is igen nagy valóságérzéssel írta meg remek tanulmányát –, akkor nem takaríthatjuk meg a szembenézést a szabályozás tárgyának valós természetével.

**... nem takaríthatjuk meg
a szembenézést
a szabályozás tárgyának
valós természetével.**

A JELENLEGI HAZAI MÉDIASTRUKTÚRA TÖRTÉNETI ELŐZMÉNYEIRŐL

A rendszerváltozás első évtizedében az eredetileg szocialista, monopolisztikus sajtóstruktúrának a lebontására nem került sor, csupán az ún. átmentésére – privatizáció (szerkesztőségi), spontán (ön) privatizáció útján, és a médiát érintő jogi helyzet bebetonozása révén a változtatáshoz szükséges kétharmados felhatalmazás megkövetelésével. A rendszerváltozás második évtizedében csak arra történtek kezdeményezések, hogy egy *rivális* orgánrendszer kialakuljon, azonban a már *meglévő hegemónisztikus struktúra* messzemenő tiszteletben tartása, sőt adott esetben erősítése mellett. Ezt az erősítést jelentette ugyanis többek között az 1994-től 1998-ig tartó kormányzati ciklus idején „a két kereskedelmi televízió” piacra engedése, amelyek – a néhány évvel korábban

Polgári Szemle · 8. évfolyam 3–6. szám

hirdetett elvek ellenére – kevéssé mutattak ellenzéki magatartást a megszületésükkor regnáló, és számukra működési engedélyt adó hatalommal szemben. Külön érdekesség, hogy a sugárzási engedélyt elnyerő egyik kereskedelmi adó, az RTL Klub annak a Bertelsmann Groupnak az érdekeltségi körébe tartozik, amelyik az egykori pártlap, a Népszabadság kiadójának (Népszabadság Rt.) 1990-es megalapításában is részt vett.⁵ E tények tehát aligha kerülhetők meg, ha a jelenlegi médiaszabályozás elfogulatlan értékelését kívánjuk elvégezni.

Merőben filozófiai síkra terelve a kérdést, alighanem egyetérthetünk Oswald Spenglerrel, aki közel száz esztendővel ezelőtt ekként ragadta meg a probléma lényegét: „...az álmodozót kielégítheti, ha a sajtó alkotmányosan »szabad«, a szakember azonban az iránt fog érdeklődni, hogy ki rendelkezik felette.”⁶ Természetesen sem az írott sajtó piacosítását elvégző szocialista, sem az elektronikus média magánosítását levezénylő szociál-liberális kormány nem törekedett arra, hogy az új tulajdonosok az övékétől eltérő politikai irányzatokat támogassanak. A szerkesztőségek személyi összetétele, az egyes orgánumok hangvétele – eltekintve természetesen attól a szókészletcserétől, ami a demokratikus és jogállami átalakulásból szükségszerűen következett – érzékelhetően nem is változott, illetve az új, elektronikus orgánumok a működésüknek teret engedő hatalommal szemben legalábbis nem voltak barátságtalanok.

Sajátos esetet jelent hét megyei (párt)lap elidegenítése, amely a legnagyobb valószínűséggel politikai alku útján, és vélhetően megtévesztéssel történt az 1990-es országgyűlési választás két fordulója között.⁷ Az éppen hatalomra kerülő kormányerőket a vevő személye megnyugtadni látszott. A tulajdont szerző Axel Springer azonban – függetlenül attól, hogy Németországban konzervatív orgánumok kiadója – üzleti vállalkozás lévén, a járt utat nem hagyta el a járatlanért, így a lapok irányultsága megmaradt. És ezen a helyen kell utalnunk arra, hogy Vörös Imre professzor igen tiszteletreméltó elvszerűséggel az Országgyűlés Kulturális Bizottságának Sajtó Albizottságában szakértőként, szintén a versenyjogi elvekre hivatkozással már 1990-ben is felemelte szavát e privatizáció ellen. Hogy milyen sikerrel, azt is tudjuk.

Napi szintű, *folyamatos, formális rendelkezés* pártok részéről ugyan nem valósult meg 1990 után a médiumok felett, azonban a *rendelkezési jogot gyakorló tulajdonos kijelölése* mind 1990 táján, a napilapok vonatkozásában, mind pedig 1994 és 1998 között, az elektronikus médiában *egyazon*

Szmodis Jenő – A sajtószabadság elvének történeti és antropológiai vonatkozásairól

politikai oldal által történt. A rendelkezési jog gyakorlójának kijelölése pedig nyilvánvalóan közvetett befolyást jelent a *sajtó* feletti rendelkezés irányára, sőt a tulajdonos kijelölése – mint egyszeri aktus – *maga is rendelkezést jelent* a sajtó felett, mégpedig *formálisat*. A sajtószabadság Spengler által felvetett, a tömegdemokráciák és a tömegtájékoztatás problematikájára érzékenyebb, kifejezetten a rendelkezés kérdését előtérbe állító szempontja alapján tehát azt mondhatjuk, hogy a magyarországi sajtó helyzete legalábbis erős kételyeket alapozott meg a rendszerváltás folyamatában.

Amikor a sajtószabadság kérdésében állást kívánunk foglalni, szintén lényeges mozzanat, hogy a sajtószabadsággal kapcsolatos jogelvek akkor születtek, amikor Európa lakosságának nagyobbik hányada írástudatlan volt, és a közélet, valamint a jog- és a politikai filozófiáról gondolkodók köre nem tapasztalta, mert nem tapasztalhatta meg a sajtómonopóliumok működésének természetét, „királycsináló” jellegét. Akkor ugyanis még a *gondolat- és szólásszabadságon* volt a hangsúly. Nem léteztek még ezek a monopóliumok (különösen az elektronikus média, amely még a választójoggal rendelkező funkcionális analfabétákhoz is eljut), illetve nem létezett még olyan *tömegdemokrácia*, amelyre a sajtó hatással lehetett volna, hogy – kiélezett helyzetben – gyakorlatilag *eldönthesse* a választások kimenetelét, lényegében tehát a *közhatalom gyakorlóinak személyét*.

A multinacionális sajtóbirodalmak és a tömegdemokráciák korában pusztán a sajtószabadság azon elvére hivatkozni, amely a tömegek írástudatlanságának, az európai társadalmak félféudális állapotának korában, sajtóbirodalmak léte hiányában alakult ki, nem csupán történetietlen, de alighanem alkotmányos felelőtlenség is volna. A modern alkotmányos elvek ugyanis a legszigorúbban megkövetelik a demokrácia, a nép *egyoldalú befolyástól mentes akaratának* tiszteletben tartását. És éppen e viszonylagos befolyásmentesség nem megfelelően biztosított abban az esetben, ha egy ország sajtónyilvánossága egypólusú, vagy az egyik politikai irányzat sajtóbeli pozíciója legalábbis hegemónisztikus jellegű.

Magyarországon azonban a tájékoztatásban pontosan ilyen helyzet állott fenn mind az átöröklött közszolgálati média, mind a privatizált országos és megyei napilapok, mind pedig a kereskedelmi csatornák működése által. Vörös Imre gondolatmenetét követve tehát, a „szocializmus”-ból örökölt, illetve a szociálliberális kormány által 1994 és 1998 között piacra engedett orgánumok *ideológiai-politikai aspektusból monopo-*

lisztikus erőfölényben voltak, mivel tevékenységüket a piac többi résztvevőjétől nagymértékben függetlenül folytathatták anélkül, hogy magatartásuk meghatározásakor érdemben tekintettel kellett volna lenniük versenytársaik velük kapcsolatos magatartására. Az ún. polgári oldalhoz kötődő orgánumok ugyanis igen csekély hatékonysággal tudták korrigálni a hegemonisztikus helyzetű sajtószerreplők tájékoztatásának véleménymonopóliumát, gyakori egyoldalúságát.⁸ Ez pedig olyan objektív tény, amelytől tökéletesen független kérdés, hogy az átörökölt sajtó munkatársainak többsége, valamint az általuk kinevelt utánpótlás milyen szakmai és erkölcsi minőséget képvisel. A fő problémát, tehát az alkotmányosság és a sajtó valódi szabadságának, kiegyensúlyozottságának kérdését ugyanis az *orgánumok arányai* érintik elevenen, nem pedig az esetleges szakmai és morális hiányosságok, amelyeket egyedi ügyekként kell kezelni, ám amely egyedi „kezelések” (helyreigazítás, sajtóetikai vizsgálat) magára a struktúrára és az arányokra nem hatnak ki. Hogy világosan lássunk, egy példával megvilágítva a helyzetet: a marxista filozófusok egyenként lehetnek tökéletesen jóhiszemű, becsületes emberek, ez azonban teljességgel közömbös egy ország kultúrája és szellemi életképessége szempontjából, ha az egyetemeken és a nyilvánosságban kizárólag a marxista ideológia képviseltetheti magát, és a pluralizmus csupán *a marxista ideológián belül* engedélyezett. Az *egyoldalúság*, az *aránytalanság* tehát már *önmagában veszedelmes*, mindenféle rosszhiszeműség és szakmai alkalmatlanság nélkül is. A sajtóban azonban – a szocializmus évtizedeiben kialakult struktúra okán – éppen ez az egyoldalúság és aránytalanság alakult ki, még pontosabban fogalmazva: lett kialakítva az MSZMP agitációs és propaganda apparátusa által.

Kétségbe lehet ugyan vonni az itt vázolt folyamat valóságát és értékelését, az azonban tény, hogy a földi sugárzású országos televíziós műsorszolgáltatók jelentős része a szocializmus időszakában (1957-ben, és éppen az 1956-os forradalom és szabadságharc leverésével összefüggésben), illetve az 1994 és 1998 közötti szociálliberális kormányzati ciklus alatt kezdte

A sajtóban azonban – a szocializmus évtizedeiben kialakult struktúra okán – éppen ez az egyoldalúság és aránytalanság alakult ki ...

Szmodis Jenő – A sajtószabadság elvének történeti és antropológiai vonatkozásairól

meg működését. Ettől elméletileg még lehettek volna elfogulatlanok ezek az orgánumok, azonban ennek feltételezéséhez pontosan olyan naivságra van szükség, amelyet Vörös Imre kiváló tanulmányában oly maró gúnnyal állít pellengérré. A jelenlegi szabályozással kapcsolatos kritika tehát csak a múlttal és az abból fakadó jelennel való szembenézés esetén lehet maradéktalanul hiteles. Ha azonban szembenézőnk a múlttal és a jelennel, azt mondhatjuk, hogy a jelenlegi szabályozás *egy informális, ám ténylegesen monopolisztikus sajtóhatalom* vonatkozásában jelent bizonyos *formális*, és jelenleg pusztán *a lehetőségek szintjén létező kontrollt*, mégpedig a sajtószabadság alapelvét *még nem sértő* módon.

A SAJTÓSZABADSÁG ELVÉNEK TÖRTÉNETI HÁTTERE ÉS ABSZOLUTIZÁLÁSÁNAK SZOCIÁLPSZICHOLÓGIAI KÖVETKEZMÉNYEI

Külön kérdés ettől, hogy a sajtó működésének milyen korlátai állíthatók fel egy demokráciában. A médiaháborúnak nevezett időszakban világszerte még javában virágoztak, Magyarországon pedig újszerűségük miatt különösen elevenen hatottak azok az elvek, amelyek pusztán a *sajtó szabadságára és a piaci verseny korlátozatlanságára* helyezték a hangsúlyt. Ezek az elvek azonban csupán más elvekkel és bizonyos releváns tényekkel való összefüggésükben alkalmazhatók helyesen, abszolútizálásul pedig dogmává merevíti azokat, mégpedig a demokráciára nézve *ártalmas dogmává*. Ezen a helyen is emlékeztetek egyúttal arra, hogy – az egyéb tudományzakoknak az elmúlt évszázadokban és évtizedekben bekövetkezett hatalmas fejlődése okán – a jogtudomány művelésének a korábbiakhoz képest még inkább multidiszciplináris irányultságúnak kell lennie.⁹ Amint ugyanis a sajtószabadság kérdésének vizsgálata kapcsán talán látni fogjuk, az emberre és a társadalomra vonatkozó újabb ismeretek aligha engedik meg, hogy megtakarítsuk a joggal kapcsolatos bizonyos elveink ismételt, többoldalú és alapos szemügyre vételét.

Jeleztük azokat a történelmi különbségeket, amelyek a sajtószabadság elvének 18–19. századi megszületése, valamint a tömegdemokráciák időszaka között mutatkoznak. Ezen túlmenően – amint utaltunk rá – tekintetbe kell vennünk magáról az emberről való ismeretek bővülését és gyarapodását is, amely az elmúlt évszázadokban, különösen az elmúlt bő fél évszázadban bekövetkezett. A 18. század filozófiai, politikai és alkotmányjogi gondolkodása egy racionális emberképből indult ki, azt

vélelmezve, hogy az emberi viselkedést alapvetően tudatos, értelmi aktusok, racionális megfontolások alakítják. E megközelítésben a fogalmi diskurzus és a tapasztalat idővel szükségképpen elvezet a legideálisabb megoldásokhoz minden kérdésben, így a politika területén is.

Csupán a 20. századi kommunizmus és náciizmus tapasztalatai ébresztették rá az európai gondolkodók jelentős részét arra a – nyugati szellem legjobbjai által már a 19. századtól felismert, többek között Schopenhauer, Nietzsche filozófiájában felmerülő, Pierre Janet, Sigmund Freud, Carl Gustav Jung, Gustave Le Bon által leírt – tényre, hogy az ember nem, de legalábbis nem kizárólag racionális lény. Ezért fogalmazott igen szellemesen Elliot Aronson úgy, hogy az ember nem racionális, hanem *racionalizáló lény*.¹⁰ Ezt igazolták minden kétséget kizáróan mind a szociálpszichológiai, mind pedig a humánológiai kutatások, amelyek egybehangzóan mutattak rá az ember ún. indoktrinálhatóságára, befolyásolhatóságára.¹¹ Ebből a szempontból kiemelt jelentősége volt a drámai eredményt mutató Asch-féle kísérletnek.¹²

E kísérlet világossá tette a közvetlen tapasztalatok és értelmi megfontolások meglehetősen korlátozott, egyúttal a sugalmazás és a verbális bevézés jelentős befolyását az ítéletalkotásban. Bizonyítást nyert ugyanis, hogy a legegyszerűbb *tapasztalati tényekkel ellentétes* állításokra is rá lehet venni az emberek nagy százalékát, mégpedig nem fenyegetés vagy kényszer alkalmazásával, hanem pusztán azzal, hogy a valótlan állítást kellően sokszor és kellő határozottsággal mondják el jelenlétükben. Az emberek e nem jelentéktelen része azután önszántából, olykor meggyőződéssel, olykor igazodni vágyásból tudatosan jelent ki a tapasztalatával nyilvánvalóan ellentétes állítást. A kísérlet szerint egy táblán látható függőleges fekete vonal (referenciavonal) vonatkozásában kellett eldönteniük a kísérleti személyeknek, hogy egy másik táblán látható három, különböző hosszúságú A, B és C vonal közül melyiknek a hossza azonos a referenciavonallal. Mielőtt a kísérleti alanyhoz intézték volna azt a kérdést, hogy melyik a referenciavonalnak megfelelő vonal, ugyanezt a kérdést feltették néhány, a kísérletbe beavatott személynek, akik az előzetes megbeszélés szerint rendre téves választ adtak. A be nem avatott kísérleti alanyok 35–37%-a ezt követően a tapasztalataival ellentétes rossz választ adta: látszólag vagy valóságosan, de elfogadták azt a hamis állítást, amit elegendő alkalommal elismételtek előttük. A jelenség azonban azért félelmetes, mert ez az arány egy ilyen egyszerű és a fizikai tapasztalás által könnyen

Szmodis Jenő – A sajtószabadság elvének történeti és antropológiai vonatkozásairól

ellenőrizhető kérdéssel összefüggésben született. Mi lehet tehát a helyzet a bonyolultabb és a közvetlen tapasztalati ellenőrizhetőségen túli – például társadalmi, gazdasági, politikai – kérdések és összefüggések tekintetében. Itt alighanem még inkább az *előítéleteké*, a *bevésekeké* és *bevéseődéseké*, az elégszer és eléggé határozottan elmondott hamis állításoké vagy igaz *köz-helyeké* lesz a döntő szerep az *ítéletalkotásban*, s a manipulálhatósági arány vélhetően jóval nagyobb lesz a 30–40%-nál. Ebből persze az is következik, hogy az ún. „vándor szavazók” nagyjából hasonló arányának nem kis százaléka ki van szolgáltatva ilyen természetű és hasonló hatékonyságú befolyásolásnak, amely adott esetben választások eldőlését eredményezheti.

Az emberi indoktrinálhatóság, befolyásolhatóság persze negatív is megfogalmazható. Tudniillik – amint arra Milgram híres kísérlete rámutat¹³ – az embernek igen *alacsony a parancsmegtagadási készsége*. A kísérlet szerint a vizsgált személyeknek növekvő intenzitású elektromos sokkal kellett büntetniük a kérdésekre rossz választ adó személyeket. A vizsgált személyek többsége – akik pedig teljesen átlagosak, tehát nem szadisták voltak – olyannyira meg kívánt felelni a rábízott „nevelési feladatnak” és a kísérletvezető elvárásának, hogy nem tagadta meg az általa halálos erősségűnek vélt (valójában nem létező) áramütés áldozatra mérését. Hangsúlyozandó, hogy míg az ún. Asch-kísérlet a vizsgált személyek több mint egyharmada esetén bizonyította a nagyfokú befolyásolhatóságot, addig a Milgram-kísérlet már egyenesen a többség alacsony szintű utasításmegtagadási készségét igazolta.

A reklámparba is ezért áramlanak dollármilliárdok, illetve Magyarországon pl. 2002-ben ezért került a médiához reklámbevételként az a nagyjából kétszázmilliárd forint, amelynek közel kilencven százalékán a két kereskedelmi adó osztozott.¹⁴ A reklám és a befolyásolás kifizetődő üzlet, és a hatás az *emberi befolyásolhatósággal* függ össze. A sajtószabadsággal kapcsolatos elvek kidolgozásakor azonban távolról sem volt világos, még kevésbé tudományosan igazolt, hogy az emberi akarat ilyen mértékben ki van szolgáltatva mások akaratának, a kellően hatékony befolyásolásnak.

Amikor tehát a sajtó működésének szabályozásáról beszélünk, akkor arról is szólunk, hogy ki, milyen mértékben befolyásolhatja annak a kérdésnek az eldöntését, hogy *ki birtokolja a közhatalmat*. A sajtószabadság elvének abszolutizálásával és a piaci logika szabadjára engedésével ugyanis a legtávolabbról sem a *gondolat- és szólásszabadságot* támogatjuk, hanem annak engedünk teret, hogy a legtökeerősebb vállalkozások a lehető legnagyobb

mértékben vegyenek részt a közélet formálásában, a közhatalom birtoklójának – elméletileg a nép általi – megválasztásában. Elengedhetetlen tehát a sajtó 21. századi szabályozásának kialakításakor, hogy figyelembe vegyük az emberre vonatkozó új ismereteket és azok következményeit.

A sajtómonopóliumok megzabolázásának és a sajtószabadság új – távolról sem abszolutizáló jellegű – koncepciójának gondolata Nyugaton is csupán az elmúlt években került előtérbe. Nem utolsósorban néhány olyan kegyelemsértő eseménnyel összefüggésben, amelyek – a hírek szerint – a Rupert Murdoch-féle multinacionális sajtóbirodalom működése nyomán következtek be.¹⁵ Ennek során nagy múltú sajtóorgánum (News of the World) megszüntetésére és tulajdonosváltásra is sor került. A brit parlament vizsgálóbizottsága pedig kimondta, hogy Rupert Murdoch „nem alkalmas személy” egy nagy nemzetközi vállalkozás irányítására.¹⁶ A botrány elsősorban magánszemélyek mobiltelefonjainak lehallgatása nyomán pattant ki, azonban mindez csak a jéghegy csúcsának bizonyult. Első körben tehát a személyes adatok biztonságához fűződő jog és a sajtószabadság elve ütközött meg, amelyből az előbbi került ki győztesen. Fény derült azonban rendőrségi alkalmazottak korrumpálására is, illetve az ügy élesen irányította rá a figyelmet a sajtóbirodalmaknak a választások kimenetelében játszott szerepére, politikai kapcsolataira is. Ekkor érezte elérkezettnek az időt a politikai szféra a sajtó felett gyakorolt gyámságának lazításához, és megszülettek a sajtót érintő azon intézkedések, amelyek húsz évvel korábban, különösen pedig a rendszert váltó közép-európai országokban elképzelhetetlenek lettek volna. A brit parlament említett bizottsága félretéve a sajtó politika feletti ellenőrzési jogával kapcsolatos évszázados dogmát, mint legitim, a népszuverenitást megtestesítő szerv nevében eljáró testület, véleményének kimondásával tulajdonképpen nem más tett, mint igényt formált arra, hogy visszahelyeztessen jogaiba a népképviselő elve a tömegdemokráciák sajtódominanciájával szemben.

ZÁRÓGONDOLATOK, AVAGY NÉHÁNY KÖVETKEZTETÉS

Közel száz évvel Spengler figyelmeztetése után érkezett tehát a sajtószabadságról való gondolkodás új periódusa, amelynek a lényege – hasonlóan a Vörös Imre által felvetett okfejtéshez – abban ragadható meg, hogy nem csupán egyes alkotmányos elveket kell tekintetbe venni a jogi szabályozás kialakításakor, hanem az adott esetben *versengő alkotmá-*

Szmodis Jenő – A sajtószabadság elvének történeti és antropológiai vonatkozásairól

nyos elvek mind maradéktalanabb *összhangját* szükséges megteremteni a valódi demokrácia érvényesülésének érdekében. Ilyen alkotmányos elv többek között a társadalom egészséghez, a fiatalok egészségéhez való jogának biztosítása is. Természeti és szellemi környezetvédelem nélkül azonban ennek biztosításáról aligha beszélhetünk.

Nem vitatható, hogy a magyar médiatörvény már megszületése pillanatában is tartalmazott erre vonatkozó helyes rendelkezéseket, a problémát azonban az jelentette, hogy a törvény feletti őrködést hangsúlyosan *pártképviselőkre* bízta a jogalkotó, ahelyett, hogy e feladatot egészében átengedte volna egy felsőházszerűen megszervezett *paritásos szervnek*, a társadalom működésében jelentős szerepet vállaló, nem állami, nem kormányzati szereplőkből álló testületnek, amely a tartalomszolgáltatásnak nem pusztán a pártpolitikailag releváns mozzanataival kapcsolatban tanúsított volna fokozott érzékenységet.

Sajnálatosan az új szabályozásban is érvényesült az eddigi bő két évtized *pártpolitikai, igazgatásközpontú* logikája, amely önmagában nem sérti ugyan a valódi sajtószabadságot, de el sem vezet hozzá. Alapvetően egyetértve tehát a szerzőnek a mediaszabályozás módosításával kapcsolatos aggályaival, ám nem osztva Vörös Imre jogállamiságot érintő félelmeit, magam annak a szükségességére hívom fel a figyelmet, hogy a piaci alapon működő sajtó tevékenységének alakuljanak ki azok az intézményes és az alkotmányos értékek egészében gyökerező, a tulajdonosi struktúrát és a tartalomszolgáltatást egyaránt érintő korlátai, amelyek érvényre juttatásában kizárólag az egyedül legitim, *össztársadalmi civil kontroll* érvényesül, természetesen a bírósági jogorvoslat biztosítása mellett.

JEGYZETEK

¹ Vörös Imre: *Államcsínytevők*. http://hvg.hu/velemeney/20120308_allamcsinytevok_voros_imre

² Lásd a mediaszolgáltatásokról és a tömegkommunikációról szóló 2010. évi CLXXXV. tv. 111. §.

³ A „társadalom vezető ereje”-nek az Alkotmányban (is) kinevezett párt e funkcióját a szocializmus időszakának második felében operatív szinten a Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottságának Agitációs és Propaganda Osztálya látta el, amelynek neve 1988-tól Társadalompolitikai Osztályra változott. Vö. Takács Róbert: *A sajtóirányítás szervezete a Kádár-korszakban*. Médiakutató, 2009. ősz. www.mediakutato.hu/cikk/2009_03_osz/07_sajtoiranyitas_kadar

Polgári Szemle · 8. évfolyam 3–6. szám

- ⁴ 1996. évi LVII. törvény 22. §-a.
- ⁵ Juhász Péter: *Hatalom a szó felett. A nyugat-európai és a magyar elektronikus média tulajdonviszonyai*. 2004, 31. o. www.hunsor.se/dosszie/juhasz_hatalomaszofelett.pdf
- ⁶ Oswald Spengler: *A Nyugat alkonya*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1991, II. 642. o.
- ⁷ Vö. Görömbölyi László: *Úton, avagy egy debreceni hetilap története a rendszerváltás éveiből*. Debrecen, 2009, 86. o.
- ⁸ Ennek az egyoldalúságnak az egyik, általam megfigyelt, de bárki által az egyes műsor-szolgáltatók videótára segítségével könnyen ellenőrizhető megnyilvánulása az a következetes szerkesztői gyakorlat volt, hogy a politikai vitaműsorokban tíz esetből legalább kilencben a szociálliberális résztvevőhöz került az utolsó megnyilatkozás lehetősége: kormányzati pozícióban tiszteletből, ellenzéki szerepben udvariasságból.
- ⁹ Vö. Szmodis Jenő: *Multidiszciplináris jogi tanulmányok – Jogról az evolúciótól a kultúráig*. Bíbor Kiadó, Miskolc, 2012.
- ¹⁰ Elliot Aronson: *A társas lény*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1994. A mű elején megfogalmazott és azóta szinte közhellyé vált szentencián kívül az ember mérsékelt racionalitását illetően lásd különösen 135–192. és 233–276. oldalakat. Elliot megállapításai és pl. Leon Festinger kognitív disszonancia elmélete a legteljesebb összhangban vannak egymással. Az ember tehát hajlamos olyan ideologikus magyarázatok alkotására (és elfogadására), amelyek helyzetének elfogadhatóvá tételét, az ún. kognitív disszonancia feloldását segítik. Hogy azonban ennek a valódi racionalitáshoz mennyi köze van, azt gyaníthatjuk. Vö. Leon Festinger: *A kognitív disszonancia elmélete*. Osiris Kiadó, Budapest, 2000.
- ¹¹ Irenäus Eibl-Eibesfeldt: *Human Ethology*. Aldine de Gruyter, New York, 1989.
- ¹² Solomon E. Asch: *Studies of independence and conformity: A minority of one against a unanimous majority*. Psychological Monographs, General and Applied, Vol. 70. No. 9., 1956, Whole 416, 1–70. o.
- ¹³ Stanley Milgram: *Obedience to Authority: An Experimental View*. Harper and Row, New York, 1974.
- ¹⁴ Juhász, i. m. 27. o.
- ¹⁵ John F. Burns–Ravi Somaiya: *Panel in Hacking Case Finds Murdoch Unfit as News Titan*. The New York Times, May 1, 2012. www.nytimes.com/2012/05/02/world/europe/-murdoch-hacking-scandal-to-be-examined-by-british-parliamentary-panel.html?_r=1&pagewanted=all. A téma összefoglalását magyarul lásd Balla Eszter: *Egy birodalom alkonya*. Heti Válasz, 2011. 07. 28. <http://hetivalasz.hu/kultura/mentalis-an-zavartan-kiegyensulyozatlan-nak-tuntettek-fel-a-politikust-39915/>
- ¹⁶ MTI-hír 2012. május 3-án a The Wall Street Journal beszámolója nyomán. Lásd http://hvg.hu/vilag/20120503_wsj_murdoch